

УДК 821.163.41.09-1Црњански М.
821.163.41.09-1 Лалић И. В.
821.163.41.09-1Радовић Б.
https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.1_2.2

АЛЕКСАНДАР Т. ЈОВАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 04. 2018.
Прихваћен: 26. 05. 2018.

УКРШТЕНА ПЕСНИЧКА ЧИТАЊА

У тексту се, у његова два дела, у укрштеном читању анализују мотивски и поетички самерљиве песме. У првом делу текста се тумаче и пореде две по свему судећи уметнички најзначајније песме о Гаврилу Принципу: „Спомен Принципу” Милоша Црњанског, објављена 1919, и „Принцип на бојишту” Ивана В. Лалића, објављена 1968. Прва је једна од најпровокативнијих песама српске авангарде, заснована на преокретању естетских и традицијских вредности, додатно осветљавана песниковим коментарима, четири деценије након настанка; друга написана у духу неосимболистичке поетике, по којој се највише уметничке вредности остварују управо кроз стваралачки дијалог са традицијом. Али, упркос томе, то нису два Принципа него један: Црњансков видовдански „убица” и заточник косовског опредељења два су лица истог подвижника, осуђеног на славу и самоћу. У другом делу текста анализују се две песме у чијим се основама налази мит о Аргонаутима: „Аргонаути” (1961) Ивана В. Лалића и „Веслачи” (1983) Борислава Радовића. Две песме, полазећи од истог мотива, нуде различита виђења мита, поезије, људских судбина. Истовремено, песници у њима осветљавају и битне елементе својих поетика.

Кључне речи: „Спомен Принципу”, „Принцип на бојишту”, авангарда, неосимболизам, видовданска етика, мит о Аргонаутима, поетика, Милош Црњански, Иван В. Лалић, Борислав Радовић.

Уводне напомене

Да се песма увек чита у контексту, један је од најопштијих и најприхваћенијих ставова савременог читања и разумевања поезије. Било да је реч о затвореној или отвореној интерпретацији стихова, текстовним и вантекстовним везама или пак о читалачком искуству уграђеном у хоризонт очекивања, песма се не доживљава као самодоволна и у себе затворена целина. Тиме се ни на који начин не превиди неопходност усредсређивања на сам песнички текст и његове

* aleksandar.jovanovic@uf.bg.ac.rs

унутарње односе: управо, разумевање текста јесте битан услов да се препозна и оно што је у њему стварно или потенцијално садржано, а што превазилази његове границе.

У овом раду се, кроз његова два дела, у укрштеним читањима анализују по две међусобно мотивски и поетички самерљиве песме. У првом делу узете су песме које потичу из различитих стилских формација, авангардне и неосимболистичке, од два по темпераменту и поетички различитих аутора, а спојене заједничким лирским јунаком, младим видовданским атентатором Гаврилом Принципом. То су, истовремено, и две најбоље уметничке песме о трагичном младићу и његовом подвижништву. Прва песма, „Спомен Принципу” Милоша Црњанског, објављена је у *Књижевном југу* бр. 1/IV 1919. и у збирци *Лирика Итаке* 1919; друга, „Принцип на бојишту” Ивана В. Лалића, написана је 8. јула 1966, а објављена у збирци *Круг* 1968. Аутору старије песме, Милошу Црњанском, сарајевски пуцњи променили су живот; из младалачког, делом и лакомисленог живота и нередовног школовања, гурнули су га у Први светски рат, који га је и створио као писца; аутор друге песме, Иван В. Лалић, растао је поред оца Влајка, хапшеног и осуђиваног младобосанца, којем је песма и посвећена. Данас, када су прошли век од настанка прве песме и пола века од настанка друге, оне су искорачиле из ужих књижевних простора и постале битни чиниоци нашег културног памћења и односа према једном од најсудбоноснијих догађаја наше савремене историје.

У другом делу упоредо се читају две песме у чијим је основама једна од најпознатијих грчких прича, митска потрага за Златним руном. Занимљиво је да су двојица неосимболистичких песника, који су годинама заједно радили као уредници у истом издавачком предузећу, испевали антологијске песме на тему Аргонаута и њихове пустиловине. Иван В. Лалић је песму „Аргонаути” објавио 1961. године, а Борислав Радовић песму „Веслачи” 1983. године. Врло је вероватно да је друга песма настала и као својеврстан хотимичан или нехотимичан коментар прве, мада сам Радовић у разговору одбија ту могућност. Песме откривају њихов различит однос према миту, али се могу узети и као њихови поетички заштитни знакови: поезија као истраживање отворених могућности постојања и стварања, односно поезија као својеврсна стилизација и песничког исказа и онога што је нужно да се исказом сачува.

Укрштена читања су као два међусобно окренута огледала у којима се не само јасно виде бројне прикривене стране ухваћеног предмета него и она сама у двоструком одразу. Тако нам и тумачене песме омогућавају нове текстуалне и контекстуалне увиде, до којих бисмо другачијим поступком теже дошли. Једном речју, потпуније нам откривају своје склопове и значења, али и она наизглед ситна и једва приметна мотивска и обликовна померања која могу да буду изузетно значајна у контексту унутарњег развоја српске поезије.

Нема два принципа
О песмама „Спомен Принципу” Милоша Црњанског и
„Принцип на бојишту” Ивана В. Лалића

Настале у битно другачијим околностима и временски удаљене, две песме о Гаврилу Принципу у српској књижевности међусобно се дозивају, сенче и осветљавају.

Песма Црњанског је одмах по објављивању постала позната, примана и читана у поетичком, али и у идеолошком кључу. И то је сасвим разумљиво, јер је *Лирика Итаке*, сасвим у авангардном духу, била естетска и друштвена провокација. Ако се њен провокативни тон и данас осећа, можемо тек да замислимо како је то било пре готово једног века. А једна од најјачих провокација, мада их је тешко у *Лирици Итаке* издвајати по јачини, управо је песма „Спомен Принципу” јер је, још у току самог победничког заноса, била усмерена на победнички занос и видовданску етику. Тачно четири деценије после *Лирике Итаке* појавила се књига *Итака и коментари* (1959), у којој су песме добиле коментаре, неку врсту аутобиографско-лирских сећања на године у којима су настале. Коментари нису проста тумачења сопствених стихова него нови књижевни текстови са самосталном вредношћу, који хронолошки доносе слике из тадашњег песниковог живота и они реконструишу емоционални доживљај који је био у подлози настанка песама. Стављањем Црњанских песама у контекст коментара, створени су услови за њихово потпуније разумевање, а у исти мах за разумевање културног и националног тренутка у којем су настале. Тако је и са песмом „Спомен Принципу”:

О Балши, и Душану Силном, да умукне крик.
Властела, војводе, деспоти, беху срам.
Хајдучкој крви нек се ори цик.
Убици диште Видовдански храм!

Слави, и оклопницима, нек умукне пој.
Деспотица светих нек нестане драж.
Гладан и крвав је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

А ко нас воли, нек воли камен голи.
Нек пољуби мржњу и мртве.
Ископане очи, вино што се точи,
у славу убиства и жртве.

О правди и победи светој нек умукне крик.
Оцеви и браћа и сестре беху срам.
Освети, мајци нашој, нек се ори цик.
Раји, рити, диште косовки храм.

А сунцу и манастирима угушите пој.
Кадифе и свиле нек нестане драж.

Јаук и гробље је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

Мој народ није стег царски што се вије,
него мајка обешчашћена.
Зној и сиротиња и мржња што тиња
у стиду згаришта и стена.

Преокретање вредности је двоструко кодирано и из ове строфе се може читати двојако: као обесмишљавање храма, и видовданске етике с њим („А сјајна прошлост је лаж”), или пак као неопходност да храм буде посвећен новом мученику косовског завета, огољено и изазовноименованом као „убица”. (Замишљени авангардни песник са краја XIV века би то могао да каже и за првога који се жртвовао за косовски завет. Јер, Видовдан, после 1914. године, није више припадао само Лазару и Милошу, него и Гаврилу Принципу. То је Црњански схватио одмах. Наредне строфе не укидају ову двострукост, уз ширење семантичког тока: убица → освета → раја → гладан народ → јаук и гробља. Млади „убица”, „сиромас Принцип”, чије је чудно име „састављено од имена принца и архангела” (Црњански 1959: 58), јесте повод да се осветли доњи, паћенички ток српске прошлости.

Коментар уз ову песму нас води у Беч, на Видовдан 1914, у којем се тог дана затекао и песник. Иако су сећања на тај дан веома занимљива, из угла некога ко је био Словен/Србин и спремао се за прославу, у први план избија трагична Принципова судбина, и, још више, однос Европе, али и наше државе према њему:

Европа и сада слави убице тиранина, Пизистрата, Хармодија и Аристогејтона, у својим школским уџбеницима (ad usum delphini). Слави и сенаторе Рима који су убили Јулија Цезара. Међутим, за атентатора Сарајева није имала добре речи, никада. Па, и Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није било очарано тим својим поданицима. Није хтело дуго да дозволи ни пренос костију тих атентатора (Црњански 1959: 58).

Песников доживљај атентата и атентаторове судбине који је уграђен у песму баца додатно, али јасно светло на њу. Авангардна провокација се не исцрпљује у стилу и песничком поступку, а ванкњижевна, у њу уграђена, није упорена ка „убици”. Напротив, за њега и његову трагичну жртву, песник показује болно разумевање. „Убица” је у овој песми „туђ говор”, који припада европској и српској буржоазији и патриотској псеудоелити, која се ограђивала од сарајевског пуцња:

Његов акт је одобравала само наша сиротиња и омладина. Буржоазија није одобравала акт Принципа. При крају рата, сви су у нас говорили само о потреби подизања једног велелепног Косовског храма према нацрту Мештровића.

Наш велики песник Дучић видео је, тада, у Србији, императора. Он јој је узвикивао: „Ave Serbia!” (Morituri te salutant). Ја сам написао ову песму у славу убиства и Принципа (Црњански 1959: 59).

И у наредном коментару, уз песму „Здравица”, Црњански варира ово своје виђење сарајевских хитаца и њихових последица по наш народ и време које долази из будућности:

Принцип је, сем тога, први пут, поделио наш народ, на класе. Убиство аустријског престолонаследника одобравале су само, такозване, ниже класе, и омладина. Такозвани виши сталежи, буржоазија и црква, убиство нису одобравали.

Принцип је, својим актом, ипак, ударио свима нама на чело жиг убица и сви смо ми постали сумњиви полицајцима, не само у Аустрији, него у целој Европи. Принцип нас је тако повезао боље него што смо ми били повезани, дотле, црквом, традицијама, крвљу. Језик којим је агентатор говорио био је јасан. Аустријском царству било је одзвонило (Црњански 1959: 61)

У свом бунтовном (авангардном колико и *хајдучком*) патриотизму Црњански доследно и до краја иде за својом мишљу. Није Принцип наш народ поделио на класе и, у исти мах, ујединио: ујединио нас је само пред Европом која не издваја никога од нас и не прихвата ни оне који неће да буду то што јесу. Али, прецизно, кроз однос према трагичном агентатору, сагледава национално раслојавање и у најкритичнијем моменту националног постојања, односно дубоко је осетио послератно потискивање *агентаторске* традиције и канонизовање оне видовданске традиције у којој је Принцип био већ прећутан. Пасуси о буржоазији којој треба Мештровићев Косовски храм и о Дучићу јасно показују Црњансково поимање социјалне правде, новог родољубља и нове поезије. А сама песма, допуштено је, мислим, и тако јој приступити, открива нам један пригушени елегични тон, познат свакоме ко је истински патио због свог национа, и који се најчистије испољио у *Другој књизи Сеоба*. Иначе, *Лирика Итаке* препуна је стихова који се најпре виде као авангардно деканонизовање родољубља, тачније, званичног родољубља („Не боли нас. / Грачанице више нема, / шта би нам таковска гробља? /.../ Нећемо победу ни сјај, /.../ Ми више томе не верујемо, / нит ишта на свету поштујемо. /.../ Нама је добро. / Проклета победа и одушевљење. / Да живи мржња, смрт и презрење”, у песми „Наша елегија”). У светлу песме „Спомен Принципу” и коментара уз песму, ова равнодушност и непристајање на победе само су други вид разочараности оних „који су, међу лешинама, под отровним гасовима, осетили итекако ’хипермодерне’ сензације” и схватили да ће њихово ратно искуство и патњу државни патриотизам покушати што пре да заборави.

Изван овог рада остају, природно, уже књижевна својства тумачених текстова, али нека од њих се – из истих разлога – морају поменути нпр. природа риме у песми „Спомен на Принципа”. Песма је састављена од шест катрена. У првој, другој, четвртој и петој рима је доследно укрштена *абаб* и мушка, с тим да четврта и пета строфа понављају риме прве и друге: крик – срам – цик – храм (I); пој – драж – мој – лаж (II); крик – срам – цик – храм (IV); пој – драж – мој – лаж (V). У трећој и шестој стихови се римују по принципу *абџб*, а рима је женска. Први и трећи међусобно неримовани стихови су, међутим, појачани унутарњом римом, па се овде строфе доносе у целини: „А ко нас *воли*, нек *воли*

камен *голи*. / Нек пољуби мржњу и *мртве*. / Ископане *очи*, вино што се *точи*, / у славу убиства и *жртве*” (III); „Мој народ *није* стег царски што се *вије*, него мајка *обешчашћена*. / Зној и *сиротиња* и мржња што *тиња* / у стиду згаришта и *стена*” (VI). О односу Милоша Црњанског према рими и његовом колебању између слободног и везаног стиха веома прецизно је писао Новица Петковић (Петковић 1996: 56–75); у „Спомену Принципу” римовање је, условно, укључено у основни смисао песме. Наиме, у првој, другој, четвртој и петој строфи пева се императивни протест („да умукне крик”, „угушите пој”) против слављеничке, идеологизоване традиције која преврћа муку, патњу и зној, које су нужно морале да буду уграђене у њу. Песниковом протесту мушка рима даје згуснутији и чвршћи израз и јачи акустички тон (као да закива). У трећој и шестој строфи тражи се разумевање и помиловање за све оно што се, у сјају прошлости, не види: за згаришта, жртве, сиротињу и за притајену, а снажну мржњу. Женска рима, мање сведена и распеванија, у контрасту је са мушком римом баш као што ове две прошлости стоје једна наспрам друге.

О своме патриотизму песник је непосредно проговорио у „Коментару уз ову ’Оду’” и у „Као коментар уз ’Југославију’”. У оба случаја понавља сличну реченицу: „А моје родољубље имало је, каткад, облик једног наслеђеног лудила” (Црњански 1959: 99); „Отуда код мене то родољубље, тада, као нека врста лудила” (Црњански 1959: 138). Повод за прву реченицу биле су аустријске „алеје вешала” Србији, а у другом сазнање да је „најбољи лек за све недаће нашег народа једна своја држава” (Црњански 1959: 138). А о непристајању на декларативно и интересно родољубље на више места, најнепосредније на крају коментара уз „Оду”:

После рата, и код нас је било људи, па и књижевника, који су тражили чак и од Народне скупштине да им се урачуна дупло у године каријере, и за пензију, време када су се, рекоше, излагали опасностима због свог родољубља.

Будући лешинари наше литературе могу писати о мени шта хоће, али моје име не могу наћи међу таквима (Црњански 1959: 101).

У *Итаки* и *коментарима* укрстили су се песников рани и песников позни поглед, међусобно се сенчећи и самеравајући се: поезија која је већ имала свој живот и тумаче и коментаре које је песник наменио новим, а заправо свим будућим читаоцима. Меланхолични тонови су обојили, али нису потиснули естетску провокацију; авангардно преокретање вредности не да меланхолији да се расплине у патетику!

Два времена су укрштена и у Лалићевој песми „Принцип на бојишту”, објављеној у књизи *Круг* (1968). Посвећена је оцу, младобосанцу Влајку Лалићу, једном из групе мостарских ђака гимназиста којима је било суђено на сарајевском процесу 1915, због „велико српске пропаганде”. Песников отац био је осуђен на годину дана затвора.

Али „Принцип на бојишту” није први сусрет Ивана В. Лалића и Гаврила Принципа: још у *Бившем дечаку* објављена је песма „Гаврило Принцип”. У њој је опеван тренутак када се у Принципу сучељавају бивши дечак и будући рево-

луционар, опраштање *од* живота и жртвовање *за* живот. У првој, неупоредиво дужој строфи, састављеној од двадесет једног стиха, песнички субјект (песма је испевана у трећем лицу) размишља о ономе шта је Принцип осећао непосредно пре атентата („Можда је детињство заплакало / У једном тренутку /.../ Можда су руке, хладне и влажне / У џеповима црног капута / зажелеле цвет, или оловку, / Или смеђу косу”). У другој, знатно краћој и завршној строфи, која делује као нека врста поенте песме, све претходно наведене могућности остају отворене („Био је Видовдан. И туђе заставе / А он је скочио иза угла, брзо, / Као дете кад претрчава улицу, / И пуцао”). Одредницом „као дете” Принцип се придружује свим оним бившим дечацима о којима Лалић пева у својој првој књизи, и над њим лебди питање постављено у „Зарђалој игли” („Јесу ли у тренутку збиља постали зрели, / Пре него што ће да се смежурају ко булке”). У овој песми Лалић није сасвим избегао патетичним тоновима (зато је након књиге *Време, ватре, вртви* није уврштавао међу изабране песме), али је веома добро именовано једно могуће психолошко стање лирског јунака и укрштање различитих вредносних система у једном одлучујућем тренутку.

У „Принципу на бојишту”, испеваном у првом лицу, лично је пројектовано у историјско, његова одлука се не показује само као његово, индивидуално, опредељење него као налог који допире из дубине времена и којем се мора покоравати:

Оцу

Овај излазак на путо разбојиште,
Без бурме и без коласте аздије,
Без табора честитог кнеза,

Грмело је ноћас, кратка олуја, мирис липе
Богатији за кратко сећање муње,

Руком преко чела, овај ветар
Тежак пет векова, светлуцав, огроман,
Та застава под којом посрћем,

На углу једне улице где се види река
И време почиње да пева гласом стараца
Ослепелих од црнога сунца,

Ја без оклопа, с пролазницима помешан
И златним сенкама,
Ја сада већ без избора, на празном пољу
Где тутње копита битке

Подижем руку:

– Све да свето и честито буде –
И пуцам.

С једне стране стоји људска мера, кратка олуја, мирис липа, зној на челу („Грмело је ноћас, кратка олуја, мирис липа / Богатији за кратко сећање муње”), а са друге управо историјски налог, „тежак пет векова”, светлуцав и огроман, давно, још на Косову изгубљена застава, под којом посрће. Песма и говори о тренутку када се у песничком субјекту укрштају лична мера и историјски налог, време садашње и „време [које] почиње да пева гласом стараца / Ослепелих од црног сунца”, то јест време о којем певају наше јуначке песме. Јер Принципов чин (овде чин песничког субјекта) произашао је из етичких начела наших народних песама. То нам сугерише и лексички избор: „пусто разбојиште”, „бурма”, „коласта аздија”, „оклоп”, „тутањ копита”. Лексика је преузета из народних песама о Косову, пре свих из „Пропасти царства српскога”, и „Косовке девојке”. Сходно томе, Принцип зна да су у питању он сам и његова судбина, али осећа да више и није само он већ један од косовских јунака („красан јунак на овоме свету”), да је река која се види на крају улице сарајевска река, Миљацка, али истовремено једна од две митске косовске реке, Лаб или Ситница, свеједно, да он делује у садашњости, али у исти мах понавља давну ситуацију и излази пред туђег цара да брани своју земљу. Историјски налог односи превагу („Ја сада већ без избора”) и лична мера бива превазиђена.

Али за разлику од епских јунака, он је сам. Све што су именовале речи народне песме је одсутно: разбојиште је празно, песнички субјект је без бурме, без коласте аздије, без табора честитог кнеза. Све је већ давно завршено, копита битке не тутањ око њега (напротив, пуно је цвећа и аплауза) него једино у њему. Принцип је принуђен да следи етичка начела јуначких песама изван њиховог времена и простора („Подижем руку: / Све да свето и честито буде – / И пуцам”). Отуда у Принциповом монологу један од најсветијих косовских стихова „Све је свето и честито било”, овде из прошлог времена преобликован у блиско будуће време, а заправо садашње време, али без нарушавања његове високосимболичне десетерачке природе: „Све да свето и честито буде”. То се испод младог лица, нагарављених усана, помала лик једног од три бојне војводе, али и сад глава Кнеза Лазара. Косовско опредељење (у подвиг и у смрт) узело је још једну жртву.

Док подиже руку и нишани, Гаврилу Принципу, песничком субјекту Лалићеве песме, јесу у свести Косовка Девојка и њен ход по пустом разбојишту. Он је своју судбину већ одабрао и призивање Косовке Девојке има најпре (видети мотиве вина и хлеба у народној песми) причесну улогу. Тако узето, Принцип понавља Христову спремност и његове разлоге за саможртвовање, а просторна вертикала у Лалићевој песми се не повлачи само од Сарајева до Косова него још даље, и дубље у времену, до Гетсиманског врта и горе Маслинске.

Међутим, спремност на жртвовање не може, бар не сасвим, да потисне мирис липа након олује из претходних стихова. Лична мера јесте превладана, али није укинута: важност жртвовања не поништава оно што се жртвује, живот сам. (Не каже песнички субјект, без разлога, одмах пошто проговори о олуји и липама: „Богатији за кратко сећање муње”). Сваки тренутак у животу, ма колико кратко трајао, богати човекову личност и, у крајњем изводу, јесте ненадокнадив, ако

га сами не проживимо.) Отуда у Принциповом монологу преовлађује осећање усамљености (четири пута поновљена реч „без”) и сете. Призвани мотив Косовке Девојке није само причесне природе, он у свести песничког субјекта симболизује принудно и продужено девојаштво, односно, тачније речено, смрт верника, његов одлазак из живота без упознавања једног од најзначајнијих видова човековог искуства, оног еротског. Зато он у песми не говори о хлебу и вину (мада је свакако свестан њиховог значења), већ о свадбеним симболима (бурми и коластој аздји), које не може да прежали Косовка Девојка док по разбоју тражи мртвог заручника и понавља његове речи: „Моли бога, драга душо моја, / да ти с' здраво из табора вратим”.

Наши заручници се, на жалост, из боја не враћају. Разбојиште им замењује љубавну постељу и мирис липа до њих више не може да допре.

Два песника, из два различита периода, авангардног и неосимболистичког, испевали су две различите песме о Гаврилу Принципу. Црњански је, колико певајући о њему, толико певао и о односу српске псеудоелите, грађанске и политичке, о њему. У авангардном духу, одвојио га је од традиције, укључив и косовске, чак супротставио њој. Иван В. Лалић, у духу своје поетике, по којој се највише уметничке вредности остварују кроз стваралачки дијалог са традицијом, дао је младобосанског атентатора као једног од потоњих косовских јунака. Нису то два Принципа него један: Црњансков видовдански „убица” и заточник косовског опредељења два су лица истог подвижника, осуђеног на славу и самоћу.

Два наша велика ствараоца, спојени везама које контекст националне књижевности сам успоставља, саградили су Гаврилу Принципу песнички храм, трајнији од било ког другог.

Мит, поезија, идеологија двапесничка читања приче о Аргонаутима

У српској књижевности шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, код песника неосимболистичког усмерења, Бранка Миљковића, Ивана В. Лалића, Борислава Радовића, Јована Христића, и других, веома су чести мотиви из грчке митологије. Видљиво је то већ у насловима неких од њихових књига: *Узалуд је будим* Бранка Миљковића, *Дневник о Улису* Јована Христића, *Аргонаути и друге песме* Ивана В. Лалића. Овакав избор био је у складу са дијалогском природом неосимболистичке поезије и њеним односом према традицији. Не треба посебно наглашавати да присуство мита у њиховом песништву није било само знак признања традицији, већ, елиотовски гледано, специфичан израз савремености: мит савременом уметнику нуди симболички облик, а заузврат уметник њему даје дах сопствене душе и савременог сензибилитета. Посезање

за митом није поништавало, него је изоштравало њихове песничке гласове.¹ У складу са појачаном поетском самосвешћу неосимболистичких песника, логично је преовлађујуће присуство мита о Орфеју, о чему, између осталог, говори и сам наслов Миљковићеве књиге, али и две песме о којима је овде реч.

Лалић у својим „Аргонаутима” приступа грчком предању из необичног угла, али не обеснажује основну причу, већ досадашњим тумачењима додаје још једно могуће. Ево Лалићеве песме у целини:

Море нас је трпело, забављено вечношћу
У себи; и тако смо пловили, од обале
До обале, данима, ноћима, годинама.

Најлепше обале, наравно, нисмо додирнули.
Само је ветар носио искидана влакна
Мириса огромних воћњака на крају света,

Изван правца пловидбе; али смо упознали
Љубав и смрт, и нешто мало смисла,
Тврда зрнца злата у песку сећања;

Да, и понос пустоловине, упрљан крвљу
И опран чистим ветровима, испод звезда
У које смо невешто уписали наша имена.

На крају смо се вратили одакле смо и пошли;
Посада се расула као огрлица; пукла је
Нит наше судбине. капетан смрскан прамцем брода.

Море је остало исто. Све је остало исто.
Брод расцветаних ребара труне на полазној обали.
Али мало ко зна тајну:

није важан свршетак,
Важна је само пловидба.

Уместо путовања са једним циљем, Лалићеви Аргонаути плове од обале до обале, не остварују оно за чим чезну и враћају се одакле су и пошли: посада и брод су се расули. Огромно осећање узалудности слуги се у исказима на почетку завршне строфе: „Море је остало исто. Све је остало исто”. Будући да је

¹ О миту, поезији и култури, управо тих година, писао је Миодраг Павловић, песник прве песничке генерације после Другог светског рата, чија су размишљања на ову тему настала можда и под утицајем песничке праксе његових млађих стваралаца. „У својој конкретизацији у облику песничке слике, мит се ослања на нешто што је било давно. Али, у ствари, мит није прошлост и не води прошлости. Реактуелизација једне успомене, једног сећања јесте чињеница садашњости. [...] И оно што највише вреди у садашњости је мит: све што се отима безобличности. [...] Модерни прилазак митској тематици није традиционализам, духовни преокрет који не захвата само литературу; он је нови корак у самопознавању човека као појединца и као историјски активне групације. [...] Митска тенденција је у складу са модерним опадањем важности чистог субјективитета, она је против наметљивости, агресије субјекта који самога себе ставља у улогу врховног арбитра” (Павловић 1975: 536–537).

све остало исто, путовања и подвизи као да нису ни имали смисла. То потврђује и стих „Најлепше обале, наравно, нисмо додирнули”. Уметнута речца *наравно* сведочи о самосвесности песничког субјекта: он није ни очекивао пристајање уз обале за којима је све време чезнуо. Исто тако, о пловидби се говори као о унапред заданом путу изван кога мора да остане много од онога што привлачи митске јунаке.

Али, упоредо са овим током, у песми се од самог почетка успоставља још један који ће сасвим превладати на њеном крају, у завршном стиху/строфи, некој врсти поенте песме. Најпре, насупротив ономе што је остало само сан Аргонаута („Најлепше обале, наравно, нисмо додирнули”), стоји „понос пустоловине”, односно, искуство стечено током путовања („али смо упознали / Љубав и смрт и нешто мало смисла / Тврда зрнца злата у песку сећања”). Љубав и смрт су конкретне референце на антички мит, али овде имају сасвим другу улогу: да обеснаже разлику између времена путовања и онога које му претходи или ће доћи после њега. Јер, одређена сврха путовања је замењена неодређеним, уопштеним сазнањима. Тиме се са дословног плана прелази на недословни: пловидба је симбол живота, на пловидби се борави као у животу самом.

Лалић је пошао од грчког мита да би проговорио о битним димензијама човековог постојања: о низу могућности које се једним чином не могу укинути или разрешити, о животу схваћеном као непрестано деловање, а не као једном заувек завршено дело. Исто читамо и у његовој песми „Пролегомена за јаву: обале”: „Јер нема почетка, нема краја, / Постоје само обале”. Мада се логично може ићи до чувеног Д’Анунцијевог исказа: „*Navigare necesse est, vivere non necesse*” (пловити је нужно, живети није нужно).²

Давање додатног смисла грчком миту (у којем је од подвига зависило све, а код Лалића ништа, он подвиге и не помиње) најсажетије је исказано у завршним стиховима песме: „Али мало ко зна тајну: / није важан свршетак / Важна је само пловидба”. Ко додирне обале, као да нам поручују Лалићеви стихови, укинуо је путовање – на песничкој мапи Златно руно његових Аргонаута постоји само као могући путоказ, а никако као крајњи циљ. Оно је драгоценост као продужени смисао путовања, тобоже му одређује правац и осмишљава га. Изван тога Руно није битно, битна је сама пловидба. Говорећи егзистенцијалистичким терминима, постоји само егзистенција, не и есенција.

Веслачи Борислава Радовића остварени су у сасвим другој интонацији. И Радовићева песма се доноси у целини:

² Видети: „Целог свог песничког живота Иван В. Лалић је волео себи да поставља границе. Као да је имао на уму стару мисао која вели да река постоји само док има обале. „Јер нема почетка, нема краја, / Постоје само обале”, каже Лалић у „Пролегомени за јаву: обале”. Између тих обала „Важна је само пловидба” („Аргонаути”). Како не препознати омиљену крилатицу Д’Анунцијеву *’Navigare necesse est, non vivere’*” (Стипчевић 1999: 35).

Црни обриси на црвеној води:
у сутон, веслају сунцу иза леђа,
веслају црни по црвеном,
морем као преко трбуха неке вазе,
а Певач на крми стојећ момчад на завеслај бодри:
„Мислило се да смо се вратили, а нисмо;
с наших путева нико није
доносио крзна, доводио цуре,
као што је тврдило цењено предање;
крварисмо гаће и пловисмо, док други
амбаре пунише и ложнице;
веслајте даље, веслајте даље,
орило се за нама са ртова;
веслати даље, децо драга,
то вам је још најбољи начин да се пређе
из мора у море, до ослађених вода,
зеленијех трава и мрснијех земаља.”
Мали, оволицни, под стаклом што одзвања
кад возила протутње улицом,
црни по црвеном: сам враг би знао стигоше л’ куд.

Композиционо, песма је подељена на три дела (стихови 1–5, 6–17 и 18–20) и та подела је од битног значаја за њено разумевање.

У првом делу дат је готово идеализован приказ који у себе укључује залазак сунца на пучини и певачеву песму на крми. У два стиха, првом и трећем, наглашавају се основне боје, „црни по црвеном”, и поређење „веслају [...] морем као преко трбуха неке вазе”, које ће се тек у трећем делу песме реализовати.

Пети стих, именујући циљ песме, уводи нас у њен други део. Јер, наредних дванаест стихова припадају Певачу (по легенди, то је био Орфеј) и његовој песми, што је сугерисано и знацима навода. Певач је један од Аргонаута који је стекао свест о сопственој авантури, а одреднице „крзна”, „цуре”, „цењено предање” јасно указују о којем је подухвату реч. Попут вечитих луталица, осуђених да никада не стану, веслачи – а то им саопштава онај који пева – немају предаха, нити ће задобити икаквога плена и девојака, нити крзна, ни престола. Једноставно, они се из предања неће вратити у свакодневицу („Мислило се да смо се вратили, а нисмо; / с наших путева нико није / доносио крзна, доводио цуре”). Једини прави добитници су они који су остали у завичају („други пунише амбара и ложнице”, то јест, поседоваху у плен и цуре) и који веслаче великодушно проглашаваху јунацима, све већим што су даље од њих. Сама пловидба тако постаје бесконачна узалудност („веслати даље, децо драга”), а свест о њеној природи додатно оптерећење.

Трећи део, завршна три стиха, чини са првим неку врсту оквира песме и остварује у њему потенцијално дата значења: „црни по црвеном” у првом делу су веслачи по мору у сутон, а у трећем се поређење реализује (буквализује) и пред нама су детаљи са неке слике на античкој вази, при томе заштићени стаклом, дакле, двоструко померени од стварности. Завршно питање песничког субјекта („Сам враг би знао стигоше л’ куд”) идентично је основном расположењу у Пе-

вачевој песми. Уосталом, онај који пева на крми и онај који посматра слику веслача на вази у музеју – лирски јунак и песнички субјект – један су исти, удвојени лик. Њима треба додати, јер композиција песме то захтева, и самог читаоца. С тим што је читаочев пут разумевања дат као супротност путу песничког субјекта: песнички субјекат полази од песничке садашњости (музејска соба са вазом и сликом веслача на њој) и иде ка митским просторима (зајми Певачу свој глас), а читалац креће из митског времена песме (прва два дела песме) са којим се прво суочава и прелази тек на крају (трећи део) у пуну песничку садашњост. Тиме се значењски токови „Веслача” изузетно динамизују, а њихова порука постаје изузетно сложена.

Прелазак у песми из митских у садашња времена, из распаљене пучине у сеновиту собу, јесте истовремено и излазак из непосредног живота у стилизовани простор. Више и није реч о морима и крзнима, земљама кроз које јунаци пролазе, већ о празнини у којој лебде веслачи. За Радовића, песма је стилизација која мора, да би била уметнички вредна, да поништи првобитне чињенице, оно од чега полази – једноставно, да садржај претвори у форму. У Лалићевим *Аргонаутима*, и у његовој поезији у целини, егзистенцијално се непрестано претвара у поетичко: природа поезије, њена несврховитост (одсуство било какве практичне улоге), али и њено снажно деловање на човеков душевни и интелектуални живот, чине да се између пловидбе, живота и поезије успоставља пуна једнакост.

Док Лалић на симболичком плану пева о немогућности свођења људског постојања на једну димензију, нужности трагања и осећању узалудности које нас на крају неће мимоићи – и поезији која нам све то шапуће, Радовићева песма је полемички усмерена према наивним тумачењима мита и превиђању практичних интереса, рецимо освајачких и колонизаторских, које прича треба да прикрије. Или, како он каже у песми „Митска прича”, коју у својим песмама, не случајно, штампа непосредно пре „Веслача”: „У оно доба кад су ткачи / вукли митске нити, / основ беху облик и начин / глагола имати и бити”. Глаголи „имати” и „бити” налазе се у основи приповедања, али у Радовићевој песми именују и крајње разлоге због којих се то приповедање врши. Не покрећу, дакле, мит хероји и јунаци, него хероје и јунаке употребљавају прави покретачи (богати и моћни који не жуде за јаловом славом) да би их на крају – славне и безначајне – оставили да трају у песмама и празнини. Људски пораз је услов уласка у мит.

Две песме, полазећи од истог мотива, нуде различита виђења мита, поезије, људских судбина. Чак се поједини стихови у њима сами међусобно самеравају. Рецимо, Радовићев „Мислило се да смо се вратили, а нисмо” да се читати и као коментар Лалићевог: „На крају смо се вратили одакле смо и пошли”. Тајна коју зна песнички субјект Радовићеве песме сасвим је другачија од онога што нам се открива на крају *Аргоната*: не постоји понос пустоловине, нити може да се из ње изађе – када једном уђе у митске просторе, човек се лишава сопственог бића и заувек је изгубљен. Што је за Лалића низ могућности којима се у трагању

богати сопствено биће, за Радовића је, обрнуто, укидање могућности пуноће живљења и улазак у празнину.

Зато „Аргонауте” Ивана В. Лалића и „Веслаче” Борислава Радовића треба читати заједно: у њима су мит и култура, проговарајући у свој својој сложености, омогућили поезији да још једном покаже како су код великих песника неодојиво уткани једни у друге лични глас и активирање културног памћења.

ИЗВОРИ

Лалић 1968: И. В. Лалић, *Круг*, Београд: Просвета.

Лалић 1997: И. В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, приредио А. Јовановић. Дела Ивана В. Лалића, том II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Радовић 1994: Б. Радовић, *Песме*, Београд: Српска књижевна задруга.

Црњански 1959: М. Црњански, *Итака и коментари*, Београд: Нолит.

Црњански 1993: М. Црњански, *Лирика*, приредио Ж. Стојковић, Дела Милоша Црњанског, том први, књиге 1–4, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, СКЗ; Lausanne: Editions L'Age d'Homme.

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић 1994: А. Јовановић, *Поезија српског неосимболизма – историја једне песничке осећајности*, Београд: „Филип Вишњић”.

Јовановић 2014: А. Јовановић, „Песникови коментари и биће песме – од Лирике Итаке до Итаке и коментара”, у: *Милош Црњански: поезија и коментари*, зборник радова, уредио Д. Хамовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Матица српска, 40–53.

Павловић 1975: М. Павловић, „Мит и поезија” (1972), у: *Рађање модерне књижевности: Поезија*, зборник поетичких текстова, приредили: С. Марић, Ђ. Вуковић, Београд: Нолит, 536–537.

Петковић 1996: Н. Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*, Београд: СКЗ.

Стипчевић 1999: Н. Стипчевић, *Четири канона Ивана В. Лалића*, у: *Учи-тавања*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 35–53.

Aleksandar T. Jovanović

PARALLEL READINGS

Summary

Two parts of this paper cross-analyse thematically and poetically comparable poems. In its first part it's about two the most significant poems about Gavriilo Princip: Miloš Crnjanski's „SpomenPrincipu” from 1919. and Ivan V. Lalić's „Principnabojištu” from 1968. The prior is one of the most provocative poems of serbianavant-garde, based on reversal of esthetic and traditional values, and the other is a neosymbolist poem, in which the highest artistic values are conceived through creative dialogue with tradition. In spite of that difference, there are not two Principis, but one: these are two faces of the same hero, condemned to glory and solitude. The second part of the paper deals with two poems based on the Argonauts myth: Ivan V. Lalić's „Argonauti” (1961) and Borislav Radović's „Veslači” (1983). Two poems, featuring the same motif, give different understanding of the myth, poetry and human destiny. At the same time, the poets reveal important elements of their own poetics.

Key words: “A Monument to Princip”, “Princip in the Battlefield”, avant-garde, neosymbolism, ethic of St Vitus' Day, myth of the Argonauts, poetics, Miloš Crnjanski, Ivan V. Lalić, Borislav Radović.